

Dorota Wereda

(Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Poland)










<https://orcid.org/0000-0003-1084-2212>e-mail: dorota.wereda@uph.edu.pl

Kompetencje językowe bazylianów prowincji litewskiej w XVII–XVIII wieku

*Linguistic Competence of the Basilian Monks of the Lithuanian Province in the
17th–18th Centuries*

ABSTRACT

The activity of the Basilian congregation is crucial to understanding the cultural, social, religious transformations and relations occurring at the cultural borderlands marked by the Latin and Byzantine cultural circles. Based on the catalogue of Basilians studying at the papal seminary in Vilnius between 1611 and 1795, and a census of the monks from 1800, the paper analyses the linguistic competences of the Basilians of the Lithuanian province. The monks usually had knowledge of three languages i.e., Latin, Polish and „Sclavonica” or „Ruthenica”. In the second half of the 18th century, Basilians expanded their linguistic competences to include knowledge of modern languages: French, German

| PUBLICATION INFO | | | |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|  |  |  UMCS <small>UNIWERSYTET HUMANIŚCIOSCIOWY I PRACOWNICTWO</small> | e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060 |
|  | | | |
| THE AUTHOR'S ADDRESS: Dorota Wereda, the Institute of History of the Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, 39 Żytnia Street, Siedlce 08-110, Poland | | | |
| SOURCE OF FUNDING: The present article was created as an outcome of the research project of the National Science Centre, Poland, no. 2020/39/B/HS3/01232 | | | |
| SUBMITTED: 2023.03.03 | ACCEPTED: 2023.05.06 | PUBLISHED ONLINE: 2023.07.20 |  |
| WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh | | EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl |  Crossref  |
|  DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS | |  ERIH PLUS <small>EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES</small> | |

and Italian. In response to pastoral needs, they used Lithuanian, Samogitian and Latvian. The monks used their linguistic competences in their pastoral and educational work. The monks in the Grand Duchy of Lithuania, together with the Unitarian parish clergy, formed an environment that maintained the literary tradition of the Ruthenian language. Basilians' linguistic competences shaped the forms of content and message in pastoral work, spreading faith and enabling correlations between the cultural heritage of various linguistic groups. The monks' skills enabled them to act as content intermediaries between communities of different linguistic backgrounds and between elite and egalitarian culture.

Key words: Uniate Church, Basilian Order, Basilians of the Lithuanian Province, Basilian education, Ruthenian culture, Grand Duchy of Lithuania

STRESZCZENIE

Aktywność zgromadzenia bazylianów jest kluczowa dla poznania przeobrażeń kulturowych, społecznych, religijnych i relacji zachodzących na pograniczu kultur wyznaczanych przez łańciski i bizantyjski krąg kulturowy. Artykuł powstał na podstawie katalogu bazylianów studiujących w seminarium papieskim w Wilnie w latach 1611–1795 oraz spisu zakonników z 1800 r. i analizuje kompetencje językowe bazylianów prowincji litewskiej. Zakonnicy najczęściej posiadali znajomość trzech języków: łańciskiego, polskiego oraz „sclavonica” lub „ruthenica”. W drugiej połowie XVIII w. bazylianie poszerzali kompetencje językowe o znajomość języków nowożytnych: francuskiego, niemieckiego, włoskiego. W odpowiedzi na potrzeby duszpasterskie używali języka litewskiego, żmudzkiego, łotewskiego. Kompetencje językowe wykorzystywali w pracy duszpasterskiej i edukacyjnej. Zakonnicy w Wielkim Księstwie Litewskim, wraz z parafialnym duchowieństwem unickim, tworzyli środowisko podtrzymujące znajomość tradycji piśmienniczej języka ruskiego. Kompetencje językowe bazylianów kształtowały formy i treści przekazu w pracy duszpasterskiej, szerzenie wiary i umożliwiały korelacje pomiędzy dziedzictwem kulturowym grup językowych. Umiejętności zakonników pozwalały im pełnić rolę pośredników treści pomiędzy społecznościami różnych kręgów językowych i pomiędzy kulturą elitarną i egalitarną.

Słowa kluczowe: Cerkiew unicka, zakon bazylianów, bazylianie prowincji litewskiej, edukacja bazylikańska, kultura ruska, Wielkie Księstwo Litewskie

Zakon Świętego Bazylego Wielkiego to katolickie zgromadzenie obrządku greckiego. Tradycją monastyczną i eklezjalną bazylianie są wpisani w dzieje Kościołów wschodnich. W epoce nowożytnej zakonnicy tworzyli elitę Cerkwi unickiej, byli biskupami, prowadzili działalność duszpasterską, kaznodziejską, misjonarską, edukacyjną. Zakon posiadał dobrze zorganizowane struktury. Aktywność tego zgromadzenia obejmowała wschodnie obszary państwa polsko-litewskiego. Przełomowy dla formowania organizacyjnego był rok 1617, kiedy powołano litewską prowincję Trójcy Świętej, natomiast po 1743 r. powołano koronną (polską, ruską) prowincję Opieki NMP. Litewska prowincja systematycznie rozbudowywała struktury. W 1772 r. liczyła około 72 monasterów usytuowanych w Wielkim Księstwie Litewskim, Inflantach i Koronie¹.

¹ O strukturach organizacyjnych i formach działalności bazylianów m.in.: L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce*, w: *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski,

Aktywność tego zgromadzenia jest kluczowa dla poznania przeobrażeń kulturowych, społecznych i religijnych oraz relacji zachodzących na pograniczu kultur wyznaczanych przez łaciński i bizantyjski krąg kulturowy. Analiza społeczności środowisk duchowieństwa jest również ważnym elementem dziejów państwa polsko-litewskiego². Celem artykułu jest przedstawienie kompetencji językowych bazylianów prowincji litewskiej. Na obecnym etapie badań jest możliwe poznanie umiejętności językowych na przykładzie dwóch grup zakonników. Pierwsza obejmuje studentów seminarium papieskiego w Wilnie. Nie jest to grupa reprezentatywna. Możemy przypuszczać, że przy wyborze kandydatów władze zakonne kierowały się predyspozycjami intelektualnymi. W grupie studentów znajdowali się zakonnicy prezentujący ponadprzeciętne zdolności. Seminarium papieskie w Wilnie było powołane przez papieża Grzegorza XIII w 1582 r. Prowadzenie placówki powierzono jezuitom. Alumni byli utrzymywani z funduszy Stolicy Apostolskiej. Kształcenie w seminarium papieskim miało przygotowywać duchownych do pracy duszpasterskiej na obszarach wymagających odzyskania lub pozyskania wpływów Kościoła katolickiego. W 1753 r. papież Benedykt XIV przekształcił placówkę w szkołę dla duchowieństwa unickiego. Po kasacie jezuitów w 1773 r. zarząd nad alumnatem przejęli bazylianie³.

W grupie 115 bazylianów prowincji litewskiej, którzy w latach 1611–1795 podjęli studia w seminarium papieskim w Wilnie, możliwe jest poznanie kompetencji językowych dla 109 osób.

Osiemdziesiąt cztery osoby (77,07%) zadeklarowały znajomość trzech języków: łacińskiego, polskiego oraz „sclavonica” lub „ruthenica”⁴. Trudno rozstrzygnąć, czy zróżnicowanie terminologiczne odzwierciedla

t. 2, Kraków 1968, s. 781–1049; B. Lorens, *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*, Rzeszów 2014, passim; M. Pidłypczak-Majerowicz, *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Wrocław 1986; *Kultūrų kryžkelė: Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, red. A. Bumblauskas, S. Kulevičius, I. Skočiliasas, Wilno 2017, passim.

² A. Mariani, *Proweniencja geograficzna i kompetencje językowe jezuitów prowincji litewskiej. Przyczynek do badań nad wielokulturowością Rzeczypospolitej XVII–XVIII w.*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 7, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2017, s. 85–112.

³ J. Popłatek, *Zarys dziejów Seminarium Papieskiego w Wilnie 1585–1774*, „Ateneum Wileńskie” 1930, 7, s. 170–228; W. Charkiewicz, *Ostatnie lata Alumnatu Papieskiego w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie” 1929, 6, s. 109–131; H. Litwin, *Katalog alumnów seminarium papieskiego w Wilnie 1582–1798*, cz. 1, „Przegląd Wschodni” 2003, 8, 4, s. 926–976; idem, *Katalog alumnów seminarium papieskiego w Wilnie 1582–1798*, cz. 2, „Przegląd Wschodni” 2004, 9, 2, s. 301–377.

⁴ Analiza na podstawie wykazu 1037 studentów seminarium papieskiego sporządzonego przez H. Litwina.

Tabela 1. Znajomość języków bazylianów prowincji litewskiej w seminarium papieskim w Wilnie w latach 1611–1795

| Język | Liczba studentów deklarujących znajomość języka (%) |
|----------------------|-----------------------------------------------------|
| łaciński | 109 (100%) |
| polski | 108 (99,1%) |
| „słowiański”/„ruski” | 84 (77,07%) |
| niemiecki | 4 (3,67%) |
| litewski | 4 (3,67%) |
| łotewski | 2 (1,84%) |
| żmudzki | 1 (0,92%) |
| wandalski | 1 (0,92%) |

Źródło: H. Litwin, *Katalog alumnów seminarium papieskiego w Wilnie 1582–1798*, cz. 1, „Przegląd Wschodni” 2003, 8, 4, s. 926–976; idem, *Katalog alumnów seminarium papieskiego w Wilnie 1582–1798*, cz. 2, „Przegląd Wschodni” 2004, 9, 2, s. 301–377.

różnicę znajomości języka cerkiewnosłowiańskiego, czy posługiwanie się w mowie „językiem ruskim”. Wszyscy zadeklarowali znajomość języka łacińskiego niezbędnego do studiowania. Język łaciński był językiem wykładów i kontaktów z innymi alumnami. W tej grupie jeden zakonnik nie znał języka polskiego (Jozafat Isakowicz) oraz 25 (22,93%) zakonników nie posiadało znajomości języka „sclavonica” lub „ruthenica”. Pierwszy bazylianin bez znajomości języka ruskiego rozpoczął naukę w 1670 r. Nieznajomość języka społeczności Cerkwi unickiej nie była uważana za przeszkodę do wstąpienia do zgromadzenia zakonnego, którego działalność była ukierunkowana na prowadzenie pracy duszpasterskiej wśród społeczności „ruskiej”. Bazylianie studiujący w seminarium uczyli się ceremonii w obrządku greckim. Na liturgię niedzielną i świąteczną udawali się do cerkwi Św. Trójcy. Znajomość języka nie wyznaczała przynależności narodowościowej (oczywiście w znaczeniu tego pojęcia adekwatnego dla czasów nowożytnych). Alumni nieznający języka „ruskiego”/„słowiańskiego” zadeklarowali swoje pochodzenie jako „Ruthenus” (11), „Lithuanus” (6), „Polonus” (3), „Subsylvanus” – prawdopodobnie pochodzący z woj. podlaskiego – (2). Jeden zakonnik pochodził ze Śląska.

Pomimo prowadzenia działalności duszpasterskiej przez zakonników litewskiej prowincji bazylianów na obszarach Wielkiego Księstwa Litewskiego tylko czterech zakonników zadeklarowało znajomość języka litewskiego (Zienkiewicz Piotr, Borowik Filip, Isakowicz Jozafat, Medem Gedeon). Język niemiecki znali: pochodzący ze Śląska Mozer Adrian i Batory Bazylisz, pochodzący z Kurlandii Medem Gedeon, pochodzący z Prus Sidlerus Michael. Jeden zakonnik, pochodzący z Kurlandii

(Medem Gedeon), znał język łotewski. Również jeden zakonnik, pochodzący ze Żmudzi (Nowacki Hieronim), zadeklarował znajomość języka żmudzkiego. Tychocki Erasmus, oprócz znajomości języków łacińskiego, polskiego, ruskiego, zadeklarował znajomość języka „vandalica”⁵. Prawdopodobnie studenci alumnatu papieskiego znajomość łaciny nabyli na wcześniejszym etapie edukacji, natomiast pozostałych języków nauczyli się podczas komunikacji w życiu codziennym.

Kompetencje językowe z przełomu XVIII i XIX w. dla bazylianów z 38 monasterów litewskiej prowincji bazylianów (w 1772 r. prowincja liczyła ok. 72 monasterów) przybliżył spis sporządzony przez prowincjała, prawdopodobnie na potrzeby władz rosyjskich. Wykaz zawiera informacje o zakonnikach, zarówno aktywnych, jak i pozostających w stanie spoczynku ze względu na podeszły wiek i stan zdrowia, o klerykach przygotowujących się do święceń, braciach zakonnych⁶. Jest to grupa reprezentująca cały przekrój społeczności zakonnej. Kompetencje mogły zostać zawyżone z powodu chęci przekonania władz zaborczych przez zakon do potencjału naukowego bazylianów. Wobec planów Katarzyny II o likwidacji unii podejmowano działania mające zapobiec kasacie zgromadzenia poprzez wykazanie kompetencji umożliwiających podjęcie przez zakonników działalności edukacyjnej.

Tabela 2. Znajomość języków przez zakonników 38 monasterów prowincji litewskiej w 1800 r.

| Pochodzenie społeczne/liczba zakonników znających języki | Liczba zakonników znających języki łaciński, polski, słowiański | Liczba zakonników znających języki polski, słowiański | Liczba zakonników znających język polski | Ogółem |
|----------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------|------------------------------------------|--------------|
| szlacheckie | 192 | 38 | 1 | 231 (67,94%) |
| mieszczańskie | 29 | 58 | 4 | 91 (26,77%) |
| duchowne | 5 | 13 | 0 | 18 (5,29%) |
| razem | 226 (66,47%) | 109 (32,06%) | 5 (1,47%) | 340 (100%) |

Źródło: Sankt-Peterburgskiy institut istorii Rossiyskoy akademii nauk, fond 52, opis 1, delo 56, k. 1-13v.

⁵ H. Litwin, *op. cit.*, cz. 1, s. 959. Prawdopodobnie jest to język wandalski należący do języków z grupy wschodniogermańskiej.

⁶ Sankt-Peterburgskiy institut istorii Rossiyskoy akademii nauk [dalej: SPIIRAN], fond [dalej: f.] 52, opis [dalej: op.] 1, delo [dalej: d.] 56, k. 1-13v.

W społeczności trzystu czterdziestu zakonników w 1800 r. dwustu dwudziestu sześciu zadeklarowało znajomość trzech języków: polskiego, „słowiańskiego” i łacińskiego. Stu dziewięciu zakonników nie znało języka łacińskiego, ograniczając się do polskiego i słowiańskiego. Pięciu zakonników znało tylko język polski.

Analiza tabeli wykazuje, że znajomość języka „słowiańskiego” zadeklarowali wszyscy zakonnicy wywodzący się z rodzin duchownych unickich (100%) oraz niemal wszyscy zakonnicy wywodzący się ze stanu szlacheckiego (99,57%). Jedyny zakonnik-szlachcic nieznający języka słowiańskiego (Aleksander Owsiany) pełnił funkcję „brata do posług” w Brześciu⁷. Również zakonnicy wywodzący się ze stanu mieszczańskiego w przeważającej liczbie (95,5%) znali język słowiański. Może to wskazywać na obecność w społeczności unickiej mieszczan. Struktura społeczna zakonu bazylianów odbiega od stereotypu sprowadzającego Cerkiew unicką do religii „chłopa i popa”. Znajomość języka łacińskiego posiadało 83,12% zakonników pochodzących ze stanu szlacheckiego, 31,87% ze stanu mieszczańskiego, 27,78% ze stanu duchownego. Zróżnicowanie może być odzwierciedleniem dostępu do edukacji w placówkach oferujących naukę języka łacińskiego, ale również pokazuje, że znajomość łaciny nie ograniczała się do stanu szlacheckiego.

Zakonnicy w 1800 r. wykazywali znajomość innych języków nowożytnych: francuskiego (32 zakonników – 9,41%), niemieckiego (14 zakonników – 4,11%), włoskiego (12 zakonników – 3,52%). Trzech zakonników wykazało znajomość języka żmudzkiego. Tylko jeden zakonnik znał język grecki (Hipolit Fabrzycki). Równie rzadką umiejętnością była znajomość języka hebrajskiego (Damascen Rymaszeński). Dziesięciu zakonników zadeklarowało znajomość pięciu języków⁸.

W drugiej połowie XVIII w. w zgromadzeniu bazylianów język francuski był elementem edukacji zakonnej. Pełniący funkcję protokonsultora prowincji litewskiej Atanazy Falkowski w 1793 r., powołując się na ustalenia z kapituły w Torokaniach w 1780 r., postulował, aby do monasteru w Wilnie sprowadzić nauczyciela języka francuskiego, który będzie prowadził lekcje dla zakonników i kandydatów przygotowujących się do pracy w zakonie. Uważał naukę języka francuskiego za niezbędną

⁷ *Ibidem*, k. 4.

⁸ Znajomość pięciu języków, oprócz łacińskiego, polskiego, „słowiańskiego”, niemieckiego i francuskiego, zadeklarowali – Józef Fiszer, Jozafat De Lascaris; niemieckiego i włoskiego – Atanazy Falkowski; francuskiego i niemieckiego – Ambroży Kalinowski; francuskiego i włoskiego – Lucyd Jędrzejewski i Cezary Kamiński, Ambroży Kiryat, Beniamin Korza, Benedykt Lenartowicz, Augustyn Tomaszewski.

⁹ Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Manuskript, [dalej: ÖN] Cod. Ser. n. 3849, k. 43.

i pierwszoplanowy przedmiot edukacji zakonników w całej prowincji, również w klasztorach pod panowaniem Rosji. Język francuski miał ułatwić zakonnikom studia na Uniwersytecie w Wilnie. Nauka języka francuskiego nie miała na celu likwidacji lub ograniczenia nauki języka łacińskiego¹⁰. Postulaty władz prawdopodobnie nie zostały wdrożone. W 1794 r. studenci w studium zakonnym w Wilnie postulowali o wprowadzenie obligatoryjnej nauki francuskiego przez profesora nauczającego w Szkole Głównej w Wilnie. Postulowali również o organizację cotygodniowo dyskusji w języku francuskim. Uzasadniali, że znajomość języka francuskiego jest niezbędna do podjęcia studiów i uczestnictwa w społeczności ludzi wykształconych¹¹.

W drugiej połowie XVIII w. bazylianie również podnosili kwalifikacje w zakresie znajomości języka niemieckiego. Wizytator klasztoru w Białej Podlaskiej w 1793 r. zalecał mnichom z tamtejszego klasztoru, aby w porozumieniu z rektorem szkół białskich (posiadających status szkoły podwydziałowej w systemie Komisji Edukacji Narodowej) ustalić warunki uczestnictwa zakonników w lekcjach języka niemieckiego dla mnichów. Uczęszczający na lekcje mieli zostać zwolnieni z innych obowiązków¹². W 1793 r. w zakonnym studium retoryki w klasztorze w Antopolu nowicjusze zakonni z zapałem uczyli się języków francuskiego i niemieckiego¹³.

Wzmożenie aktywności bazylianów w podnoszeniu poziomu znajomości języków nowożytnych wynikało z przemian kulturowych epoki oświecenia oraz planów wykorzystania języków w działalności edukacyjnej. Znajomość języków nowożytnych pozwalała korzystać zakonnikom z literatury obcojęzycznej i stać się częścią środowiska posługującego się językami komunikacji naukowej i aspirującego do elit społecznych¹⁴.

Bazylianie kompetencje językowe wykorzystywali w działalności edukacyjnej prowadzonej przez zgromadzenie w placówkach edukacyjnych. We Włodzimierzu, w szkole podporządkowanej sieci szkół Komisji Edukacji Narodowej, w świetle wizytacji z 1774 r. oprócz nauczania języków polskiego i łacińskiego prowadzone były lekcje języka niemieckiego i francuskiego (nauczyciel Aleksander Żurawski)¹⁵. Wizytatorzy w raportach

¹⁰ *Ibidem*, k. 21v.

¹¹ *Ibidem*, k. 154v–156v.

¹² *Ibidem*, k. 29.

¹³ *Ibidem*, k. 39.

¹⁴ M. Kamecka, „Do cudzych krajów”. *Edukacyjne podróże szlachty polskiej do Francji w epoce saskiej*, Białystok 2012, s. 93–112; M. Fumaroli, *Gdy Europa mówiła po francusku*, przeł. W. Brzozowski, J.M. Kłoczowski, Warszawa 2017, *passim*.

¹⁵ *Raporty generalnych wizytatorów z lat 1774–1782*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1907, s. 87.

z 1784 r. doceniali kompetencje lingwistyczne i dydaktyczne bazylianów: „księża bazylianie szkół tutejszych prawie wszyscy posiadają języki, będąc w naukach oświeceni, umieją dawać edukację młodzi przyzwoitą i przekonywać swych uczniów o pożytkach z nauk, którzy bez przymusu uczą się”¹⁶. „Sami nauczyciele są metrami języków francuskiego, niemieckiego, angielskiego, włoskiego, słowińskiego [sic!]; pilnie przykładają się do nich uczniowie w liczbie 50, w każdym z tych języków mieli mowy do wizytatora”¹⁷. W raporcie sporządzonym rok później potwierdzono kontynuację nauczania wszystkich języków. Lekcje języka niemieckiego zróżnicowano dla początkujących i zaawansowanych. Poziom nauczania pozwalała na biegłe tłumaczenie tekstów. Wizytatorzy odnotowali:

Osoby z zgromadzenia nauczycieli z samego powodu pomnożenia użytków krajowej edukacji dają w tych szkołach lekcję języków angielskiego, francuskiego, włoskiego i niemieckiego, do których się znaczna liczba uczniów z znacznym przykładą pożytkiem, czego dali jasne dowody, czytając i tłumacząc wyborne książki w tych językach napisane [...].

Znajomość języków uczniowie prezentowali na tzw. popisach rocznych, organizowanych w czasie obrad sejmików deputackich, na które licznie przybywała do Włodzimierza szlachta¹⁸. W świetle raportu z 1786 r. największą popularnością wśród uczniów cieszył się język niemiecki (53 uczniów). Mniej uczniów zdecydowało się na naukę języka francuskiego (34), włoskiego (8), angielskiego (2)¹⁹. Bazylianie zapewniali w szkole podwydziałowej kadrę nauczycielską gwarantującą dobry poziom nauczania²⁰.

Placówką, w której bazylianie z sukcesami nauczali języków obcych, była szkoła podwydziałowa w Żyrowicach. W świetle oceny wizytatorów Komisji Edukacji Narodowej z 1783 r. poziom znajomości języka łacińskiego pozwalał uczniom na tłumaczenie z języka polskiego na język łaciński oraz z języka łacińskiego na język polski tekstów. Uczniowie wykazali się znajomością dzieł Wergiliusza i Cycerona²¹. W ofercie nauczania bazy-

¹⁶ *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1784*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1911, s. 62.

¹⁷ *Ibidem*, s. 63.

¹⁸ *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1785*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1914, s. 24.

¹⁹ *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1786*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1914, s. 69.

²⁰ Jako nauczyciele języka niemieckiego we Włodzimierzu zostali odnotowani zakonnicy: Kalinowski Ambroży, Klimaszewski Ampleat, Majewicz Makary, Sulatycki Sas (Sولاتycki) Aureli, Żurawski (Żórawski) Aleksander. Języka francuskiego uczył m.in. Chmielewski (Chmielowski) Hilarion, języka włoskiego Nowakowski Józef (1789–1793).

²¹ *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1783*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1910, s. 57.

lianie stwarzali możliwości uczenia się zarówno języków nowożytnych, jak i języków kultury bizantyjskiej: greckiego i cerkiewnosłowiańskiego. Wizytator dokonał następujących spostrzeżeń:

[...] dali doświadczenie w niemieckim, francuskim, angielskim, słowackim [sic!], greckim, włoskim przez opowiadanie reguł każdemu językowi właściwych, prowadzeniu dyskursów i tłumaczeniem autorów; znacznie niektórzy korzystali, inni przy ochnie dają nadzieję dalszego postępu, ćwiczą się przez jeden rok w kilku nawet językach, w niemieckim języku edukuje się więcej niż 100 [...].

W 1783 r. obowiązki nauczycieli pełnili ks. Lucyd Jędrzejowski (j. grecki, j. włoski), ks. Józef Fischer (j. niemiecki), ks. Julian Antonowicz (j. angielski, j. francuski), ks. [Salustuys] Bułharowski (j. „słowiański”)²². W następnych latach wizytatorzy Komisji Edukacji Narodowej dostrzegali zaangażowanie zakonników (ks. [Mojżesz?] Frąckiewicz, ks. Jan Strumiłło, ks. Bazyle Dessarz): „Wszyscy uczą z własnej ochoty, dosyć pożytecznie” (1789 r.). Kontynuowana była nauka języków nowożytnych z podziałem na początkujących i zaawansowanych. Egzaminowani uczniowie „dosyć pięknie popisywali się”²³. Bazylianie oferowali również naukę języka cerkiewnosłowiańskiego poprzez czytanie książek w cyrylicy i odczytywanie rękopisów oraz tłumaczenia na język ojczysty. Uczniowie edukowani przez ks. Bazylego Kamińskiego „dosyć znaczny postępu swego okazali dowód” (1789 r.)²⁴. Nauczanie języków bazylianie kontynuowali w kolejnym roku. Efekty swojej pracy prezentowali na rocznych popisach przed zaproszonymi gośćmi²⁵. Nauka języków: francuskiego (ks. Jan Strumiłło), niemieckiego (ks. Bazyle Dessarz), „słowiańskiego” (ks. Ignacy Drozdowicz) była kontynuowana przez zakonników w roku kolejnym²⁶.

Nauczanie języków niemieckiego, francuskiego oraz „słowiańskiego” metodą czytania rękopisów bazylianie prowadzili w wizytowanej przez wizytatorów Komisji Edukacji Narodowej szkole w Berezwezu²⁷. W świetle relacji wizytatorów z 1788 r. „dosyć się dobrze uczniowie na

²² *Ibidem*, s. 88.

²³ *Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim (1782–1792)*, oprac. K. Bartnicka, I. Szybiak, Wrocław 1974, s. 478.

²⁴ *Ibidem*, s. 479.

²⁵ *Ibidem*, s. 478, 548.

²⁶ *Ibidem*, s. 548.

²⁷ *Ibidem*, s. 140, 151, 181, 217. Jako nauczyciel języka niemieckiego odnotowany został Maksimowicz (Maximowicz) Atanazy, a języka francuskiego Oranowski Adryan, Zdanowicz Metrofan.

egzaminie popisali [...]. Oba nauczyciele z własnej uczą ochoty”²⁸. W roku 1790 r. lekcje języka „słowiańskiego” i skoropisu „z dobrą swoją ochotą” prowadził ks. Aleksander Żurawski²⁹. Wizytator Komisji Edukacji Narodowej w 1790 r. docenił pracowitość i sumienność oraz odnotował słowa uznania dla nauczyciela języka francuskiego i niemieckiego ks. Józefa Fiszera: „oświadczył szacunek, na który zasługuje przez ciągłe i pożyteczne dwóch cudzoziemskich języków uczenie”³⁰.

Bazylianom powierzono nauczanie w szkole miejskiej w Brześciu. Zgodnie z oczekiwaniami tamtejszych mieszczan zakonnicy nauczali w zakresie m.in. czytania w języku polskim, łacinie, po rusku, podstaw pisania i rachunków. W świetle obserwacji poczynionych przez wizytatorów Komisji Edukacji Narodowej w 1782 r. poziom nauczania osiągnięty w prowadzonej przez zakonników szkole był wyższy od zakładanego minimum programowego dla szkół parafialnych. Wizytatorzy zalecili, aby bazylianie w procesie nauczania „nie sięgali wyższych lekcji ponad program szkoły parafialnej”. W latach 1786–1791 został odnotowany znaczny postęp kilkudziesięciu uczniów w „naukach czytania ruskich staropisów”³¹. Bazylianie w brzeskiej szkole miejskiej nauczali łaciny, języka niemieckiego, francuskiego, a 7 listopada 1797 r. odbyła się pierwsza lekcja języka rosyjskiego³². Bazylianie nauczali języków również w szkołach funkcjonujących w drugiej połowie XVIII w. poza systemem Komisji Edukacji Narodowej (Boruny) oraz w pierwszych dziesięcioleciach XIX w. w prowadzonych przez zakon szkołach powiatowych w Berezwezu, Borunach³³, Brześciu, Podubisiu³⁴, Ladach, Wierzbilowie, Włodzimierzu, Żyrowicach oraz w Wilnie³⁵.

²⁸ *Ibidem*, s. 347.

²⁹ SPIIRAN, f. 52, op. 1, d. 38, k. 1.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ T. Wierzbowski, *Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej 1773–1794*, Kraków 1921, s. 113, 202–203; I. Szybiak, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Wrocław 1973, s. 113.

³² Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskijų biblioteka, bylos L 17–47, s. 29.

³³ W szkole w Borunach języka niemieckiego uczył Zieliński Maurycy. Nauczycielami języka francuskiego byli: Bryngh (Brynk, Brynyk, Bringk, Breng) Bazyli, Chrolkiewicz (Chorolkiewicz) Arseni, Czerkowski (Czarkowski) Melecjusz (Melety), Komar Martynian, Kotowicz Szymon, Malinowski Józef, Michniewicz Faustyn, Zdanowicz Metrofan, Zieliński Maurycy.

³⁴ W szkole w Podubisiu nauczycielem języka był Kotowicz Szymon, nauczycielem języka francuskiego Rzecki Jozafat.

³⁵ R. Dobrowolski, *Bazylikańska Szkoła Powiatowa w Brześciu Litewskim*, w: *Śladami unii brzeskiej*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin–Supraśl 2010, s. 299–357; D. Wereda, *Z dziejów sanktuarium i placówki oświatowej w Borunach*, „Nasza Przeszłość” 2006, 105, s. 189–206.

Bazylianie jako nauczyciele wiedzę czerpali z wcześniejszych etapów edukacji oraz z możliwości, jakie dawały im biblioteki szkolne i klasztorne. Nie stworzyli środowiska kreatorów wiedzy lingwistycznej. Indywidualnością był Julian Antonowicz. Był autorem pierwszej gramatyki języka angielskiego pt. *Grammatyka dla Polaków chcących się uczyć angielskiego języka krótko zebrana przez ... Bazyliana prowincji litewskiéy za pozwoleniem zwierzchności pierwszy raz pod prassę oddana* (Warszawa, w drukarni nadworney J. K. Mci i P. K. Edu., 1788). Podręcznik został zadedykowany pełnomocnemu ministrowi Wielkiej Brytanii na dworze polskim. Prawdopodobnie wydał również gramatykę języka włoskiego³⁶. Predyspozycje intelektualne ks. J. Antonowicza po ocenie jego dokonań jako nauczyciela we Włodzimierzu wysoko oceniał w 1785 r. Hugo Kołłątaj³⁷. W 1788 r. chęć napisania gramatyki słowiańskiej wizytatorowi Komisji Edukacji Narodowej deklarował ks. Aleksander Żurawski³⁸. Nieznane są losy tego projektu³⁹.

Potencjał naukowy bazylianów wykorzystywano do indywidualnych konsultacji, np. w latach dziewięćdziesiątych XVIII w. przełożony klasztoru w Białej Podlaskiej Tymoteusz Szczurowski udzielał lekcji dwóm szlachcom z rodziny Buchowieckich m.in. w zakresie języków hebrajskiego, greki, łaciny, niemieckiego, francuskiego. Lekcje zabierały zakonnikowi dużo czasu, odbywały się kosztem zaniechania obowiązków zakonnych, ale miały przynosić znaczne korzyści i podnosiły zakres wiedzy uczniów⁴⁰. Możemy przypuszczać, że inni zakonnicy, szczególnie z placówek klasztornych, przy których prowadzili parafialne szkoły przyklasztorne, mogli służyć pomocą np. w transkrypcji dokumentów.

Zakonnicy w prowadzonych przez siebie placówkach byli inicjatorami nauczania języków obcych. Zapewniali dostęp do nowoczesnej edukacji poprzez naukę języków nowożytnych. Oferowali również możliwość nabycia wiedzy z zakresu nauki języka ruskiego i poznanie cyrylicy. W świetle obecnych badań tak bogata oferta językowa była tylko w szkołach bazylikańskich. Zróżnicowana oferta edukacji językowej była

³⁶ J. Skruzeń, *Antonowicz Julian*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 1, red. W. Konopczyński, Kraków 1935, s. 81.

³⁷ SPIIRAN, f. 52, op. 1, d. 235, k. 1–4.

³⁸ Współpracownik „Monitora” w latach 1771–1777, na łamach którego swoje utwory zamieszczał pod pseudonimami, m.in.: Dobroprzyjacielski, Expijakiewicz Pokajański, Nieupiorowierski, Pocieszniczy, Prawowierski, Dobromyśl Prawowierski, Symplicjan Staruszkiewicz.

³⁹ *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wałęga (seria: *Komisja Edukacji Narodowej Model Szkoły i Obywatela: koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2), Warszawa 2018, s. 734–735.

⁴⁰ ÖN, Cod. Ser. n. 3849, k. 284v.

dostosowana do zapotrzebowania społecznego i była unikatowa na tle szkolnictwa jezuitów lub pijarów. Mogła decydować o atrakcyjności wśród mieszkańców wschodnich obszarów państwa polsko-litewskiego.

Kompetencje językowe zakonników stanowiły kryterium doboru obsady klasztorów. Może to potwierdzać obsada w placówkach misyjnych w Jakobsztadzie (Kurlandia) i Iłukszcie (Semigalia), do których najważniejszym warunkiem była znajomość języków. Zakonnicy podkreślali, że jest ona niezbędna w pracy duszpasterskiej w tamtejszych placówkach. Oprócz polskiego, łacińskiego, „ruskiego” potrzebna była znajomość litewskiego, niemieckiego, łotewskiego, liwońskiego, żmudzkiego. Zakonnicy pracujący w XVIII w. znali po kilka języków. Dionizy Smykowicz znał ruski, liwoński i litewski, Martinus Cybulski mówił perfekcyjnie w języku łotewskim. Prowadzący pracę duszpasterską na północ od Iłukszty za rzeką Dźwiną Justynius Ławrynowicz w pracy duszpasterskiej, prowadzonej również wśród wiernych obrządku łacińskiego, najczęściej posługiwał się językami łotewskim i żmudzkiem⁴¹. Za najbardziej cenną umiejętność Martiniariusza Olechnowicza wizytator zakonny uważał jego znajomość języków mieszkańców Semigalii⁴². Bazylianie podejmowali prace translacyjne. Tadeusz Krzysztofowicz deklarował, że będzie zajmował się dostosowywaniem ksiąg liturgicznych do ich używania w języku litewskim i żmudzkiem. Kalikst Uszacki postulował, aby przystosować do języka litewskiego i łotewskiego modlitwy chórowe i wprowadzić ich odmawianie⁴³.

Talent językowy w pracy duszpasterskiej wykorzystywał przełożony placówki bazylikańskiej w Białej Podlaskiej Tymoteusz Szczurowski. Dokonywał przekładu tekstu nauk katechizmu z języka ruskiego na język wernakularny (domowy), układał teksty pieśni, do których komponował również muzykę⁴⁴.

Formą propagowania wiedzy na temat różnorodności językowej były dekoracje we wnętrzach świątyń bazylikańskich. W drugiej połowie XVIII w. we wnętrzu cerkwi w Białej Podlaskiej, do której przybywało wielu wiernych do relikwii bł. Jozafata Kuncewicza, w wielopoziomowych balkonach wypełniających przestrzeń wokół wielkiego ołtarza oraz nawie umieszczone były inskrypcje utworzone na kompozycjach z tabliczek, dekoracyjnych łańcuchach i szarfach. Zawierały panegiryki ku czci książąt Radziwiłłów, m.in. w języku francuskim i po łacinie, oraz inskrypcje

⁴¹ ÖN, Cod. Ser. n. 2798, k. 21.

⁴² *Ibidem*, k. 280v.

⁴³ *Ibidem*, k. 22.

⁴⁴ ÖN, Cod. Ser. n. 3849, k. 27v.

w języku greckim i hebrajskim⁴⁵. Wnętrze cerkwi w Żyrowicach, w której gromadzili się wierni przed otaczanym kultem wizerunkiem Najświętszej Maryi Panny, wśród bogactwa form wielu zgromadzonych elementów dekoracyjnych i wyszukаныmi detalami wyposażenia, zdobiły inskrypcje w języku polskim i greckim. W wielkim ołtarzu dookoła wizerunku umieszczony był wykonany w srebrze napis w cyrylicy. Przybywający do cerkwi w Żyrowicach mogli podziwiać bogactwo wnętrza, wytworne dekoracje, a ci, którzy posiadali umiejętność czytania, mogli zapoznać się z inskrypcjami w języku polskim, ruskim, greckim⁴⁶.

Kompetencje językowe bazylianów prowincji litewskiej wykazują, że środkami wyrazu kultury ruskiej były języki: cerkiewnosłowiański („ruska mowa”), łaciński, polski, ale również język żmudzki, łotewski, liwski. Żaden nie miał statusu wyłączności. Języki cerkiewnosłowiański, łacina i polski były ponadnarodowymi językami kultury mówionej i pisanej⁴⁷. Heterogeniczność językowa obejmowała komunikację w różnych obszarach kultury religijnej i edukacyjnej. Funkcjonowała zarówno w tekstach komunikacji w sferze religijnej, jak i społecznej. Kompetencje językowe bazylianów wskazują na to, że zakonnicy w Wielkim Księstwie Litewskim wraz z parafialnym duchowieństwem unickim tworzyli środowisko podtrzymujące znajomość tradycji piśmienniczej języka ruskiego⁴⁸. Bazylianie kompetencje językowe oraz wiedzę na temat złożoności sytuacji społecznej i językowej wschodnich obszarów dawnej Rzeczypospolitej wykorzystywali w swojej działalności typograficznej. Publikowali w prowadzonych przez siebie typografiach druki zróżnicowane zarówno w zakresie treści, jak i języka, aby zaspokoić oczekiwania odbiorców o zróżnicowanych potrzebach i kompetencjach językowych. Badania nad drukami typografii bazylikańskiej, analizujące produkcję wydawniczą w językach polskim i „ruskim”, wykazały zróżnicowany zakres ich użycia. Język ruski miał charakter użytkowy, służył codziennej komunikacji. Natomiast w mniejszym zakresie obsługiwał literaturę pisaną. Bazylianie dążyli jednak do zmiany sfer użycia języka ruskiego i w dużej mierze przyczynili się do podniesienia jego rangi⁴⁹.

⁴⁵ *Ibidem*, k. 26v.

⁴⁶ SPIIRAN, f. 52, op. 1, d. 208, k. 1–3v.

⁴⁷ S. Temčinas, *Języki kultury ruskiej w Pierwszej Rzeczypospolitej*, w: *Między Wschodem a Zachodem: Prawosławie i unia*, red. M. Kuczyńska, Warszawa 2017 (seria: *Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w dialogu z Europą: hermeneutyka wartości*, t. 11), s. 81–120.

⁴⁸ Д. Лісейчыкаў, «Азь, Іерей...»: «руская» мова метрычных кніг уніяцкіх цэркваў Вялікага Княства Літоўскага ў XVII–XVIII стагоддзях, „Київська Академія” 2016, 13, s. 109–172.

⁴⁹ J. Getka, *Sfery użycia języków polskiego i „ruskiego” na polsko-ruskim pograniczu kulturowym w XVIII wieku (na materiale druków typografii bazylikańskich)*, „Studia Wschodniosłowiańskie” 2015, 15, s. 265–279.

Znajomość łaciny przyczyniała się do przyjęcia tradycji wypracowanych przez Kościół zachodniochrześcijański. Otwierała możliwości korzystania z łacińskiej myśli teologicznej, dzieł kaznodziejskich, a przede wszystkim myśli patrystycznej, wytyczającej zróżnicowane poglądy wskazujące odrębność tradycji eklezjologicznej Wschodu i Zachodu. Wykształceni unicy-bazylianie nie dążyli do podtrzymania znajomości języka greckiego w swoim środowisku⁵⁰.

Bazylianie poprzez studia zakonne, doświadczenia edukacyjne i duszpasterskie wypracowali postawę akomodacji do środowiska wielojęzycznego, które w efekcie procesów historyczno-kulturowych stało się cechą wschodnich obszarów Rzeczypospolitej w XVII–XVIII w.⁵¹ Kompetencje językowe bazylianów kształtowały formy i treści przekazu w pracy duszpasterskiej, szerzenie wiary i umożliwiały korelację pomiędzy dziedzictwem kulturowym grup językowych. Umiejętności zakonników umożliwiały im pełnienie roli pośredników treści pomiędzy społecznościami różnych kręgów językowych oraz pomiędzy kulturą elitarną i egalitarną.

Dalsze badanie księgozbiorów oraz poszukiwania spuścizny piśmiennej zakonników prowincji litewskiej może poszerzyć wiedzę na temat nowych kompetencji oraz źródeł wiedzy lingwistycznej, ich adaptacji, przetwarzania i metod dostosowywania do poziomu odbiorców⁵².

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka:

Bylos L 17–47.

Österreichische Nationalbibliothek:

Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Manuskript, Cod. Ser. n. 2798, 3849.

⁵⁰ M. Dmitriew, *Łacina jako medium wpływów zachodnich w kulturach wschodniosłowiańskich XVI i XVII wieku*, w: *Łacina jako język elit*, red. J. Axer, Warszawa 2004, s. 360.

⁵¹ G. Brogi-Bercoff, *The emergence of linguistic consciousness in the multilingual context of early modern Ukraine*, w: *Шлях у чотири століття. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Ad fontes – До джерел» до 400-ї річниці заснування Києво-Могилянської академії (12–14 жовтня 2015 року)*, Київ 2016, s. 24–40.

⁵² Przykładem analiz dziejów książki, jej użytkowania oraz adaptacji są badania nad słownikiem Melecego Smotryckiego: I. Kažuro, *К вопросу об источниках грамматических знаний славянского языка в среде василиан. Из истории вильнюсского университетского экземпляра грамматики Мелетия Смотрицкого 1619 года*, „Acta Polono-Ruthenica” 2021, 26, 2, s. 127–143.

Sankt-Peterburgskiy institut istorii Rossiyskoy akademii nauk [Санкт-Петербургский институт истории Российской академии наук]:
Fond 52, opis 1, delo 38, 56, 208, 235.

Printed sources (Źródła drukowane)

- Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim (1782–1792), oprac. K. Bartnicka, I. Szybiak, Wrocław 1974.
Raporty generalnych wizytatorów z lat 1774–1782, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1907.
Raporty generalnych wizytatorów z r. 1783, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1910.
Raporty generalnych wizytatorów z r. 1784, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1911.
Raporty generalnych wizytatorów z r. 1785, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1914.
Raporty generalnych wizytatorów z r. 1786, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1914.

Studies (Opracowania)

- Bieńkowski L., *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce*, w: *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Kraków 1968.
- Broggi-Bercoff G., *The emergence of linguistic consciousness in the multilingual context of early modern Ukraine*, w: *Shlyakh u chotyry stolittya. Materialy Mizhnarodnoy naukovoy konferentsiyi «Ad fontes – Do dzherel» do 400-yi richnytsi zasnuvannya Kyievo-Mohylyan-skoyi akademiyi (12–14 zhovtnya 2015 roku)*, Kyiv 2016 [Broggi-Bercoff G., *The emergence of linguistic consciousness in the multilingual context of early modern Ukraine*, w: *Шлях у чотири століття. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Ad fontes – До джерел» до 400-ї річниці заснування Києво-Могилянської академії (12–14 жовтня 2015 року)*, Київ 2016].
- Charkiewicz W., *Ostatnie lata Alumnatu Papiesskiego w Wilnie, „Ateneum Wileńskie” 1929*, 6.
- Dmitriew M., *Łacina jako medium wpływów zachodnich w kulturach wschodniosłowiańskich XVI i XVII wieku*, w: *Łacina jako język elit*, red. J. Axer, Warszawa 2004.
- Dobrowolski R., *Bazylińska Szkoła Powiatowa w Brześciu Litewskim*, w: *Śladami unii brzeskiej*, red. R. Dobrowolski, M. Zemło, Lublin–Supraśl 2010.
- Fumaroli M., *Gdy Europa mówiła po francusku*, przeł. W. Brzozowski, J.M. Kłoczowski, Warszawa 2017.
- Getka J., *Sfery użycia języków polskiego i „ruskiego” na polsko-ruskim pograniczu kulturowym w XVIII wieku (na materiale druków typografii bazylińskich)*, „*Studia Wschodniosłowiańskie*” 2015, 15.
- Kamecka M., *„Do cudzych krajów”. Edukacyjne podróże szlachty polskiej do Francji w epoce askiej*, Białystok 2012.
- Kažuro I., *K voprosu ob istochnikakh grammaticheskikh znaniyslavyanskogo yazyka v srede vasilian. Iz istorii vil’nyusskogo universitet-skogo ekzempljara grammatiki Meletija Smotritskogo 1619 goda*, „*Acta Polono-Ruthenica*” 2021, 26, 2 [Kažuro I., *К вопросу об источниках грамматических знаний славянского языка в среде василиан. Из истории вильнюсского университетского экземпляра грамматики Мелетия Смотрицкого 1619 года*, „*Acta Polono-Ruthenica*” 2021, 26, 2].
- Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wałęga (seria: *Komisja Edukacji Narodowej Model Szkoły i Obywatela: koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2), Warszawa 2018.
- Kultūrų kryžkelė: Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas*, red. A. Bumblauskas, S. Kulevičius, I. Skočiliasas, Wilno 2017.
- Lisyeychakaw D., *«Азь, Іерей...»: «ruskaya» mova myetrychnykh knih uniyatskikh tserkav Vyalikaha Knyastva Litovskaha w XVII–XVIII stahoddzyakh*, „*Kyyivs’ka Akademiya*” 2016, 13 [Лісейчыкаў Д., *«Азь, Іерей...»: «руская» мова метрычных кніг уніяцкіх*

- цэркваў Вялікага Княства Літоўскага ў XVII–XVIII стагоддзях, „Київська Академія” 2016, 13].
- Litwin H., *Katalog alumnów seminarium papieskiego w Wilnie 1582–1798*, cz. 1, „Przegląd Wschodni” 2003, 8, 4.
- Litwin H., *Katalog alumnów seminarium papieskiego w Wilnie 1582–1798*, cz. 2. „Przegląd Wschodni” 2004, 9, 2.
- Lorens B., *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*, Rzeszów 2014.
- Mariani A., *Proweniencja geograficzna i kompetencje językowe jezuitów prowincji litewskiej. Przyczynek do badań nad wielokulturowością Rzeczypospolitej XVII–XVIII w.*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 7, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2017.
- Pidłypczak-Majerowicz M., *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*, Wrocław 1986.
- Poplatek J., *Zarys dziejów Seminarium Papieskiego w Wilnie 1585–1774*, „Ateneum Wileńskie” 1930, 7.
- Skruteń J., *Antonowicz Juljan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 1, red. W. Konopczyński, Kraków 1935.
- Szybiak I., *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Wrocław 1973.
- Temčinas S., *Języki kultury ruskiej w Pierwszej Rzeczypospolitej*, w: *Między Wschodem a Zachodem: Prawosławie i unia*, red. M. Kuczyńska, Warszawa 2017 (seria: *Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w dialogu z Europą: hermeneutyka wartości*, t. 11).
- Wereda D., *Z dziejów sanktuarium i placówki oświatowej w Borunach*, „Nasza Przeszłość” 2006, 105.
- Wierzbowski T., *Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej 1773–1794*, Kraków 1921.

NOTA O AUTORZE

Dorota Wereda – dr hab., prof. UPH, pracownik Instytutu Historii Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Zajmuje się historią Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych, a szczególnie dziejami Cerkwi unickiej. Autorka książek: *Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku* (Siedlce–Lublin 2013); *Unicka diecezja włodzimiersko-brzeska (część brzeska) w XVIII wieku* (Siedlce 2014).

ABOUT THE AUTHOR

Dorota Wereda – PhD with habilitation, employed at the Institute of History of the Siedlce University of Natural Sciences and Humanities. A researcher focused on the history of the Polish-Lithuanian Commonwealth in modern times, especially the history of the Uniate Church. Author of books: *Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku* (Siedlce–Lublin 2013); *Unicka diecezja włodzimiersko-brzeska (część brzeska) w XVIII wieku* (Siedlce 2014).